

Азиза ШАРИПОВА

катта ўқитувчи

Тошкент ахборот технологиялари университети

1212azik@mail.ru

СИНОНИМЛАРНИНГ АСОСИЙ ТУРЛАРИ ВА ТАСНИФИ

Мазкур мақола синонимларнинг асосий турлари ва таснифини ўрганишга бағишланган. Унда стилистик синонимларга алоҳида эътибор қаратилган, чунки улар турли жанрлардаги матнлар таржимасида асосий ўринни эгаллайди. Кенг маънода тушуниладиган стилистик синонимлар умумий тилшунослик, лексикология ва стилистиканинг асосий муаммолари ҳисобланади.

Статья посвящена изучению и описанию различных синонимов, но особое внимание уделяется стилистическим синонимам, так как они являются главными при переводе различных текстов. Стилистические синонимы, которые понимаются в широком смысле, являются наиболее интересными для общего языкознания, лексикологии и стилистики.

The present article deals with studying and description of various synonyms where a special attention is paid to stylistic ones as they are considered to be the basic ones in translating various texts and genres. Stylistic synonyms, which are understood wider, are regarded as principle issues of General Linguistics, Lexicology and Stylistics.

Калит сўзлар: когнитив синонимлар, референциал маъно, функционал синонимлар, идеографик синонимлар, терминологик синонимлар, умумий синонимлар, стилистик синонимлар, экспрессив синонимлар.

Ключевые слова: когнитивные синонимы, референциальный смысл, функциональные синонимы, идеографические синонимы, терминологические синонимы, общие синонимы, стилистические синонимы, экспрессивные синонимы.

Key words: cognitive synonyms, referential meaning, functional synonyms, ideographical synonyms, terminological synonyms, general synonyms, expressive synonyms.

Синонимлар таснифи умумий тилшунослик, лексикология ва стилистика фанларининг марказий масалалардан бири саналади. Тилшуносликнинг муттасил ривожланиши синонимларни ўрганиш, билиш, идрок этиш, функцияларини фарқлаш, турли ижтимоий қатламларда қўлланилиши,

уларнинг контекстга боғлиқлиги каби жиҳатлари улар турларга бўлинганда эътибор қаратишни тақозо этади.

Синонимлар **когнитив синонимлар** (функционал нуқтаи назардан фарқ қилувчи турли дискурсларда синонимнинг ички лексик маъноси жиҳатидан унчалик фарқланмайдиган, бироқ референциал маънода мулоқат жараёнида фарқ қиладиган), контекстуал синонимлар (фақат муайян ҳолатдагина маъноси бир хил, контекстуал жиҳатдан маънолари нейтраллашган иккита сўз ўртасидаги фарққа эга), шевадаги синонимлар (шева нуқтаи назаридан тилнинг турли вариантларига тегишли синонимлар, масалан, Британия вариантыдаги *loggy* ва унинг Америка вариантыдаги *trucky* сўзи), **функционал синонимлар** (мазкур тушунча лексикологик терминлар сирасига крмайди, бироқ у турли синтактик бирлик бўлса-да, бир хил синтактик вазифани бажаришга хизмат қилади. Бунга мисол сифатида бир-бирига функционал синоним бўлган эргашган қўшма гапларни олиш мумкин), **идеографик синоним** (маъно нозикликлари жиҳатидан бир-биридан семантик нуқтаи назардан фарқ қиладиган), референциал синонимлар (чегараси ноаниқ термин, кореференциал ифодаланиш хусусиятига эга, яъни бир хил денотат турли нуқтаи назардан ва турли жиҳатдан қаралиши мумкин бўлган ҳолат. Масалан, Навоий ва “Фарҳод ва Ширин” асарининг муаллифи кореференциал денотатга эга сўз ҳисобланади. Айтиш жоизки, бу ўринда “Фарҳод ва Ширин” асарининг бошқа муаллифлари ҳам инобатга олиниши мумкин. Бунда контекстуал синоним ҳам назарда тутилиши мумкин), **терминологик синоним** (ўз ичига битта тушунчани ифодалаш учун ўзлашма сўз ва унинг асосий тилдаги синоними назарда тутилади, баъзи тилшунослар концепт ва тушунчалар ўртасидаги фарқларни тўлиқ ажратиб бермаганлар), **умумий синонимлар** (бир-бирининг ўрнига исталган контекстда тўлиқ қўллана оладиган синонимлар, улар учун одатда, денотати, коннотациясининг қандай бўлиши муҳим эмас. Масалан, от ва отлашган сўз, функционал аффикс (сабрсиз – бесабр, бетоқат), флексия ва ички флексия (герман тилларида) ва ниҳоят, сўнгги синоним – **стилистик синонимлар**. Ўз номи билан синоним сўзларнинг стилистик жиҳатдан фарқ қилинишини назарда тутати. Мазкур синонимлар семантикасида турли эмоционал, экспрессив баҳоловчи хусусиятларни яширган ва фақат муайян функционал услубга хос матн ва жанрда рўёбга чиқадиган синонимлар сирасига киради.

Замонавий тилшуносликда шу кунга қадар бир қанча тилшунослик терминлари луғати ва энциклопедиялари чоп этилган. Шу луғат ва энциклопедиялар таҳлили орқали тилшунослик соҳасига тегишли терминларнинг ривожланиши қандай кечганлиги, турли муаллифлар томонидан

уларга қандай изоҳ берилгани, терминларнинг маънолари кенгайган ёки торайгани ва уларнинг бошқа соҳаларга ҳам алоқадорлигини кузатиш мумкин бўлади. Асосийси, терминлар луғати ва қомусларига киритилган лексик birlikлар миқдори ва уларда келтирилган маълумотлар катта назарий ва илмий аҳамиятга эга. Уларда келтирилган маълумотлар асосида умумий тилшунослик муаммоларини илмий асослаш имконияти пайдо бўлади. М.А. Парижева тилшуносликда чоп этилган терминлар луғати ва энциклопедик луғатлар ҳақида атрофлича фикр юритиб, мазкур соҳада қилинган ишлар ҳақида батафсил маълумотлар келтиради(6, 55).

Хорижий тилшуносларнинг ҳам синонимларни тасниф қилишда ва гуруҳларга ажратишда ҳар хилликка йўл қўйганига гувоҳ бўлиш мумкин. Жумладан, семантик синонимларни тасниф этганда улар қуйидаги тўртта асосий хусусиятларни эътиборга олганлар:

- тушунчанинг бир хил семантик қисми ва қўлланиш соҳасининг айнанлиги;
- тушунчанинг бир хил семантик қисми ва контекстуал жиҳатдан қўлланишида қисман фарқланиши;
- идеографик синонимлар эканлиги;
- семантика ва контекстуал соҳада қўлланиши жиҳатидан анча фарқ қиладиган қисман синоним эканлиги эътиборга олинган.

Махсус адабиётлар орасида, уларнинг сони кўп бўлмаса-да, синонимларнинг тўлиқроқ таснифи берилган ишларни учратиш мумкин. Шундай ишлар сирасига Л.М. Васильевнинг синонимлар таснифини киритиш мумкин(3, 78). Тилшунос ўзининг лексик маъно ва синонимларга бағишланган илмий мақоласида лексик синонимларни уч турга ажратади. Улар: 1) интеллектуал ва мазмун жиҳатидан фарқ қиладиган синонимлар; 2) формал структураси жиҳатидан фарқ қилувчи синонимлар; 3) нисбий хусусиятларига кўра фарқ қилувчи синонимлар. Л.М. Васильев биринчи турдаги синонимларни идеографик (понятийный – тушунчага тегишли) ва экспрессив (предмет ва образли ҳамда эмоционал-образли) ҳамда аралаш турдаги синонимларга ажратади. Иккинчи турдаги синонимларга олим стилистик, дистрибутив ҳамда частотали синонимларни киритади. Учинчи турдаги синонимлар сирасига лексик, лексик-сўз ясовчи ҳамда лексик-фонетик синонимларни киритади.

В. Г. Вилюман Л. М. Васильевнинг синонимларни тасниф этишдаги камчиликларини батафсил таҳлил қилиб, махсус илмий мақола ёзган. Танқиднинг асосини синонимларни муайян гуруҳга ажратиш мезонида аниқликнинг йўқлиги ҳақидаги фикрлар ташкил этади. Натижада В.Г. Вилюман таснифидан ўрин олган синонимлар баъзи ҳолларда бир нечта гуруҳда мисол

сифатида қайта-қайта такрорланади. Бу экспрессив синонимларни ажратишда кузатилади(5, 66). Муаллиф томонидан таклиф этилаётган синонимлар таснифи меъёрлари жиддий қайта кўриб чиқишни талаб этади. Бундан ташқари, синонимлар таснифида муаллиф қўшимча ёки факультатив ҳисобланган аломатлардан фонетик, морфологик, стилистик ва услубий жиҳатларни олиб, бу фақат синоним сўзларгагина мос келади, деган фикрни берадики, бу бизнингча, мақсадга мувофиқ эмас. В.Г. Вилюман учун синонимлар таснифида муҳим жиҳат – уларнинг семантик ва мазмун нуқай назаридан умумийликка эгаллигидир(4, 37). Мазкур масалада А.А. Брагинанинг ўхшашлик ва фарқ қилиш синонимларнинг махсус белгиси деб асосланган фикрига қўшилмай бўлмайди, чунки синонимларнинг лексик маъносида, бир томондан, умумийлик, иккинчи томондан эса, фарқ қилувчи жиҳатлари кўринади. А.А. Брагина эътиборга олаётган жиҳат синонимларнинг бардавонлиги ҳамда уларнинг кўпфункционали бўлишини таъминловчи манбаини ташкил этади(2, 15).

Сўнгги ўн беш йил ичида синонимлар типологияси масалаларини ўрганишда М.И. Задорожний тадқиқотларининг алоҳида ажралиб туришини эътироф этиш мумкин(6, 78). Синонимларни тадқиқ этишга бағишланган мазкур махсус илмий мақолада муаллиф 50 дан ортиқ манбадан фойдаланиб, яширин ва аниқ ажралиб турган синонимлар гуруҳларини аниқлашда чоғиштириш асосида синонимлар типологияси бўйича мавжуд муаммолар ҳолатини батафсил таҳлил қилган. У моделлаштириш методини қўллаб, синонимларнинг комбинатор турини ҳисоблаб чиқишга муваффақ бўлди. Муаллиф синонимларни турларга ажратишда уларнинг семантик ва стилистик фарқларини ҳисобга олиб, тўртта асосий гуруҳга бўлади. Улар ўз ичига абсолют, семантик, стилистик ва семантик-стилистик синонимларни олган. Синонимлар гуруҳини чуқурроқ таҳлил этиш эса муаллифга синонимларнинг иккита асосий стилистик хусусиятларини ҳисобга олиб, уларнинг таснифи таркибини саккизтагача етказиш имконини беради. М.И. Задорожний синонимларнинг стилистик хусусияти уларни яна ҳам кўпроқ гуруҳларга ажратиш имконини беришини таъкидлайди(6, 89). Синонимларнинг стилистик қатламларини типологик жиҳатдан ўрганиш таржимадаги стилистика муаммоларини ижобий ҳал этишга назарий жиҳатдан кўмак беради. Таржиманинг стилистик жиҳатлари сўз, сўз бирикмалари ҳамда гапнинг синонимларини тўғри танлаш билан бевосита боғлиқдир. Бошқа масалалар билан бирга стилистик синонимларга эътибор бериш турли даража ва сатҳларда таржима адекватлигини таъминлайди, аслиятда берилган фикр таржима матнида ўз аксини топиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Баранникова Т.Б. Стилистическая синонимия в лексике разносистемных языков: лезгинского, русского, английского. Автореферат дис. доктора филол. наук. – Махачкала, 2006.
2. Брагина А.А. Функции синонимов в современном русском языке. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – М., 1979.
3. Васильев Л.М. Проблема лексического значения и вопросы синонимии // Лексическая синонимия. Сборник статей. – Л., 1979.
4. Вилюман В.Г. О классификации синонимов // Теория и методы семасиологических исследований. – М., 1979.
5. Вилюман В.Г. Английская синонимика (Введение в теорию синонимии и методику изучения синонимов). – М., 1980.
6. Парижева М.А. Словари лингвистических терминов и лингвистические энциклопедии профессиональной речи// www.superinfo.ru/